

Kapitel 1

INGEN HADE TALAT OM för mig att känslan av sorg var så lik känslan av fruktan. Jag är inte rädd, men upplevelsen påminner om rädsla. Samma fjärilar i magen, samma rastlöshet, kippandet efter andan. Jag sväljer och sväljer oupphörligt.

Emellanåt känns det som att vara lätt berusad eller som om jag fått en hjärnskakning. Det är ett slags osynligt förhänge mellan världen och mig. Jag har svårt att uppfatta vad man säger till mig. Eller kanske svårt att vilja uppfatta. Det är så ointressant. Ändå vill jag att de andra ska vara i min närhet. Jag fasar för de stunder då huset är tomt. Om de bara ville prata med varandra i stället för med mig.

I vissa ögonblick försöker plötsligt något inom mig övertyga mig om att jag faktiskt inte lider så mycket, i varje fall inte så oerhört. Kärleken är inte hela livet. Jag var lycklig innan jag någonsin träffade H. Jag har gott om vad man brukar kalla »tillgångar«. Folk kommer över sådant här. Jag ska nog klara mig. Man skäms då man lyssnar till denna röst, men för en stund låter den mycket förnuftig. Sedan kommer ett plötsligt hugg av hågkomst, och allt detta »sunda förnuft« förintas som en myra i gapet på en flammande smältugn.

Vid detta bakslag blir man patetisk och faller tårar. Sentimentala tårar. Jag föredrar nästan plågans stunder. De är åtminstone helt ärliga. Men denna våg av självömkan, detta träsk, den bitterljuva njutningen då man sjunker ner i det – det äcklar mig. Och när jag som bäst ger efter för min självömkan, vet jag att den förvanskar bilden av H själv. Om den här sinnesstämningen får herraväldet, har jag inom några få minuter ersatt den verkliga kvinnan med ett slags docka som jag lipar över. Gud vare tack att minnet av henne ännu är för levande (ska det alltid förbli så levande?) för att det tricket ska lyckas.

För H var ju inte alls sådan. Hennes intellekt var följsamt och smidigt som en leopard. Varken lidelse eller ömhet eller plåga kunde avvärja det. Det vädrade minsta pust av hyckleri och känslöshet, anföll och slog till innan man visste ordet av. Så många av mina såpbubblor hon stuckit hål på! Jag lärde mig snart att inte prata strunt med henne, såvida jag inte gjorde det för blotta nöjet – och detta ger ännu ett skarpt hugg – att bli avslöjad och utskrattad. Jag har aldrig varit mer skärpt än då jag stod nära H.

Och ingen har någonsin berättat för mig om sorgens lättja. Med undantag för mitt arbete – där maskineriet hålls i gång ungefär som vanligt – skyr jag den minsta ansträngning. Inte bara att skriva utan också att läsa ett brev är för mödosamt. Till och med att raka sig. Vad betyder det om min haka är sträv eller len? Man brukar säga att den olycklige behöver förströelse – något som leder bort tankarna från honom själv. Ja, men bara som den dödströtte behö-

ver en extra filt för en kylig natt; han ligger hellre där och huttrar än gör sig besväret att stiga upp och leta reda på en filt. Det är lätt att förstå varför den ensamme blir vårdslös och till sist smutsig och motbjudande.

Och var är nu Gud? Detta är ett av de mest oroande symptomen. När man är lycklig, så lycklig att man inte känner sitt behov av honom, så lycklig att man frestas se hans krav som ett intrång, då blir man ändå mottagen med öppen famn – åtminstone känns det så – om man besinnar sig och börjar tacka och prisas honom. Men gå till honom när du är i yttersta nöd, när all annan hjälp kommer till korta, och vad finner du? En dörr som slår igen mitt för näsan på dig, och ett ljud som om dörren reglas, reglas dubbelt på insidan. Därefter tystnad. Man kan lika gärna gå sin väg. Ju längre man väntar, desto mer överväldigande blir tystnaden. Det lyser inte i fönstren. Det kunde lika gärna vara ett tomt hus. Har det någonsin varit bebott? Det verkade så en gång. Och det intrycket var lika starkt som det nuvarande. Vad kan detta betyda? Varför är han så närvarande som Herre i lyckans dagar och så frånvarande som Hjälpare i nödens tid?

Jag försökte delge C några av dessa tankar denna förmiddag. Han påminde mig om att detsamma tycks ha hänt Kristus. »Varför har du övergivit mig?» Jag vet. Gör det saken lättare att förstå?

Inte så att jag (såvitt jag kan se) löper någon större fara att mista min tro på Gud. Den verkliga faran är att jag börjar tro sådana förskräckliga saker om honom. Den slutsats

jag fruktar är inte: »Det finns ingen Gud, när allt kommer omkring«, utan: »Detta visar vad Gud verkligen är. Lura inte längre dig själv.«

Våra förfäder underkastade sig och sade: »Ske din vilja«. Jag undrar hur ofta bitter harm undertrycktes av ren skräck, och man låtsades hysa kärlek – ja, bokstavligen låtsades – för att dölja verkligheten bakom?

Det vore naturligtvis lätt att säga att Gud tycks frånvarande i vår största nöd därför att han är frånvarande – icke existerande. Men varför tycks han då så närvarande när vi, uppriktigt sagt, inte frågar efter honom?

Men en sak har äktenskapet lärt mig. Jag kan aldrig mer tro att religionen härleder sig från våra omedvetna, otillfredsställda begär och är ett surrogat för sex. Under några år fick H och jag smaka kärleken, njuta av varje dess skiftning – allvarlig och munter, romantisk och realistisk, ibland lika dramatisk som ett åskväder, ibland lika bekväm och vardaglig som ett par mjuka innetofflor. Ingen vrå av själ eller kropp förblev otillfredsställd. Om Gud varit ett surrogat för kärlek borde vi ha tappat allt intresse för honom. Vem bryr sig om surrogat då han har den äkta varan? – Men så går det inte till. Vi visste båda att vi ville ha något förutom varandra – något helt annorlunda. Det var ett helt annat behov. Man kunde lika gärna påstå att när två älskande har varandra, har de inget behov av att läsa eller äta – eller andas.

Efter en väns död för åtskilliga år sedan hade jag en tid en mycket stark förvisning om att han levde, ja, levde

ännu mer intensivt. Jag har tiggat om att få åtminstone en bråkdel av samma förvisning beträffande H. Inget svar. Bara den låsta dörren, järnridån, tomheten, den absoluta nollpunkten. »Be, och ni skall inte få.« Jag var en dåre som bad. För även om den önskade förvisningen kom nu, skulle jag misstro den. Jag skulle tro att den var självsuggestion, framkallad av mina egna böner.

I varje fall måste jag hålla mig borta från spiritisterna. Det lovade jag H. Hon kände till de kretsarna.

Att hålla löften till de döda eller till någon över huvud taget är gott och väl. Men jag börjar inse att »respekt för den hädangångnas önskan« är en fälla. I går hejdade jag mig själv just då jag höll på att säga om något oväsentligt: »H skulle inte ha gillat det.« Sådant är orättvist mot de andra. Jag skulle snart börja använda »vad H skulle ha gillat« som ett sätt att utöva tyranni i hemmet, och hennes förmodade önskan skulle bli en allt tunnare förklädning för min egen.

Jag kan inte prata med barnen om henne. Då jag försöker, ser jag inte sorg, kärlek, rädsla eller medkänsla i deras ansikten, utan förlägenhet, det mest ödesdigra av alla hinder. De ser ut som om jag sagt något opassande. De bara önskar att jag ska sluta. Jag kände precis likadant efter min egen mors död, när min far nämnde henne. Jag kan inte klandra dem. Pojkar är sådana.

Ibland tror jag att skamsenhet, vanlig tafatt, dum skamsenhet, hindrar goda handlingar och sann lycka lika mycket som någon synd kan göra. Och inte bara i pojkkåren.

Eller har pojkarna rätt? Vad skulle H själv tänka om den här förskräckliga lilla anteckningsboken som jag ständigt återvänder till? Är de här skrivierna osunda? Jag läste en gång denna mening: »Jag ligger vaken hela natten med tandvärk, tänker på tandvärk och på att ligga vaken.« Sådant är livet.

Man kunde säga att en del av varje olycka är olyckans skugga eller spegelbild: detta att man inte endast lider utan hela tiden måste tänka på att man lider. Jag inte bara lever varje ändlös dag i sorg, utan lever varje dag med tanken på att jag lever varje dag i sorg. Tjänar dessa anteckningar bara till att förvärpa den sidan av saken? Endast till att bekräfta tankarnas monotona kretsgång kring ämnet?

Men vad ska jag göra? Jag måste ha något bedövningsmedel, och läsning är inte ett tillräckligt effektivt medel nu. Genom att skriva ned alltsammans (alltsammans? Nej, en tanke av hundra) tror jag att jag får det litet på avstånd. Så försvarar jag det inför H. Men jag slår vad om att hon skulle hitta en spricka i försvaret.

Det är inte heller bara pojkarna. Min förlust har en besynnerlig biprodukt, nämligen upptäckten att jag gör alla jag möter en aning besvärade. I arbetet, på klubben, på gatan ser jag folk som, när de kommer emot mig, försöker bestämma sig för om de ska »säga något om det« eller inte. Jag avskyr om de gör det, men också om de inte gör det! En del smiter helt enkelt. R har undvikit mig en hel vecka.

Jag tycker bäst om de väluppfostrade unga män, nästan

pojkar, som går fram till mig som om jag vore tandläkaren, rodnar och får det hela överståndet, för att sedan bana sig väg till baren så snabbt som artigheten tillåter. Kanske de sörjande borde isoleras i särskilda kolonier, som spetälska.

För somliga är jag något värre än en orsak till förlägenhet. Jag är ett dödens förebud. När jag möter ett lyckligt gift par kan jag känna att båda tänker: »En av oss måste en dag bli vad han är nu.«

I början var jag mycket rädd att gå till platser där H och jag hade varit lyckliga tillsammans – vår favoritpub, vår favoritskog. Men jag beslöt att gå genast – precis som man sänder upp en flygare på nytt så snart som möjligt efter en krasch. Till min förvåning fann jag att det inte gjorde någon skillnad. Hennes frånvaro är inte mer kännbar på dessa platser än någon annanstans. Det har inget med tid och rum att göra.

Jag antar att om man var förbjuden att förtära salt, skulle man inte märka mer att det fattades i en maträtt än i en annan. Men att äta över huvud taget skulle vara annorlunda, varje dag, vid varje måltid. Så är det. Att leva är helt och hållet annorlunda. Hennes frånvaro är ett moln som överskuggar allt.

Men nej, det är inte riktigt sant. Det finns ett område där hennes frånvaro är särskilt förnimbar för mig, och det är ett område jag inte kan undvika. Jag menar min kropp. Den hade en helt annan betydelse när den var hennes älskades kropp. Nu är den som ett tomt hus. Men jag ska inte bedra mig själv. Denna kropp skulle bli betydelsefull för

mig igen, och det ganska fort, om jag trodde det var något fel med den.

Cancer och cancer och cancer. Min mor, min far, min hustru. Jag undrar vem som står näst i tur.

Ändå sa H, själv döende i cancer och väl medveten om det, att hon inte längre hade samma skräck för sjukdomen som förr. När den blev verklighet, var det som om namnet och tanken på den inte längre var fullt så skrämmande. Och till en viss grad förstod jag detta. Man möter aldrig enbart Cancer eller Krig eller Olycka (eller Lycka). Man möter blott varje timme eller ögonblick som kommer. Alla slags med- och motgångar. Många svåra stunder när vi har det som bäst, många goda när det är som värst. Man får aldrig helt uppleva vad vi kallar »tinget i sig«. Men att vi kallar det så är fel. Tinget i sig är helt enkelt alla dessa växlingar; vad som återstår är ett namn eller en idé.

Det är otroligt så mycket lycka, ja, munterhet vi upplevde tillsammans sedan allt hopp var ute. Så länge, så lugnt, så givande vi språkade tillsammans den där sista kvällen!

Och ändå inte helt tillsammans. Det finns en gräns för detta att vara »ett kött«. Man kan inte helt dela någon annans svaghet eller fruktan eller smärta. Vad man känner är kanske illa nog. Det är tänkbart att man har det lika svårt som motparten, fast jag skulle misstro den som påstod det. Men det är ändå helt annorlunda. När jag talar om fruktan menar jag rent fysisk fruktan, organismens tillbakaryggande från sin undergång; kvävningssänsan, förnimmelsen av att vara en råtta i en fälla. Den känslan kan inte överföras.

Man kan deltaga med sina tankar, men inte i samma grad med kroppen. På sätt och vis kan de älskandes kroppar göra det allra minst. Deras kärlekslek har övat dem i att inte ha identiska utan kompletterande, växelverkande, ja, till och med motsatta känslor för varandra.

Detta visste vi båda. Jag hade min förtvivlan, inte hennes; hon hade sin, inte min. Slutet på hennes lidande skulle bli höjdpunkten på mitt. Vi skulle färdas på olika vägar. Denna bistra sanning, denna förfärliga trafikregel (»frun till höger, herrn till vänster«) utgör själva början på den skilsmässa som döden är.

Och jag förmodar att denna skilsmässa väntar alla. Jag har betraktat H och mig själv som särskilt olycksdrabbade då vi rycktes från varandra. Men antagligen är det lika svårt för alla älskande.

En gång sa hon till mig: »Även om vi båda dog i exakt samma ögonblick då vi låg här sida vid sida, så skulle det ändå vara en skilsmässa i lika hög grad som den du är så rädd för.« Naturligtvis *visste* hon det inte mer än jag. Men hon var nära döden, tillräckligt nära för att gissa något så när rätt. Hon brukade citera uttrycket »ensam in i ensamheten«. Hon sa att det kändes så. Och hur kolossalt otroligt är det inte att det kunde vara på annat sätt! Tid och rum och kropp var det som förde oss samman; det var de telefontrådar som gav oss förbindelse. Skär av den ena eller skär av båda samtidigt. I vilket fall som helst måste väl samtalet upphöra?

Såvida man inte antar att något annat kommunikationsmedel – helt annorlunda men ändå med samma verkan

– genast sätts in i stället. Men vad skulle det tjäna till att klippa av det gamla? Är Gud en clown som rycker bort din sopptallrik i ena ögonblicket för att i det nästa ge dig en annan tallrik med samma soppa? Inte ens naturen är en sådan clown. Den spelar aldrig samma melodi två gånger.

Det är svårt att ha tålmod med folk som säger: »Det finns ingen död«, eller: »Döden har ingen betydelse.« Döden finns. Och allt som finns har betydelse. Och allt som händer har följder, och de är oundvikliga och oåterkalleliga. Man kunde lika gärna påstå att födelsen inte betyder något. Jag ser upp mot natthimlen. Finns det något som är vissare än att om jag fick genomsöka denna oändlighet av tid och rymd, så skulle jag ingenstans finna hennes ansikte, hennes röst, hennes hand? Hon dog. Hon är död. Är det så svårt att lära sig det ordet?

Jag har inget bra foto av henne. Jag kan inte ens i min fantasi se hennes ansikte tydligt. Ändå kan en främlings anletsdrag, som jag sett i folkträngseln på morgonen, framträda fullkomligt tydligt för mig då jag om kvällen sluter mina ögon. Förklaringen är säkert mycket enkel. Våra närståendes anletsdrag har vi sett under så skiftande förhållanden, från så många synvinklar, i så olika belysning och med så växlande uttryck – vakna, sovande, skrattande, gråtande, ätande, talande, tänkande – att alla intrycken trängs i vårt minne och neutraliserar varandra till en suddig bild. Men hennes röst är fortfarande levande. Den röst jag minns – den kan vilket ögonblick som helst förvandla mig till ett snyftande barn.